

פרשת בא

מפי מו"ר הרב שמעון כהן שליט"א

בס"ד שבט תשע"ז • גליון 183

ניתן לשלוח מייל לכתובת rephael.wasser@gmail.com ולקבל את הגיליון מידי שבוע לתיבת המייל

מוקדש לעילוי נשמת מרת חמותי הרבנית רג'ין בת מזל עטייה זצ"ל

חינוך לעמל ולא לדמיונות

אותות משה לעומת אותות החרטומים

ראשי פרקים:

איפה מצרים ברשימת המלכויות? ♦ מצרים זו מעצמה שאין בה תפילות ♦ פרעה ונבוכדנצר היו ננסים ♦ חיים של אחיות עיניים ודמיונות ♦ אחיות עיניים אסורה או מותרת ♦ אסון 'סנדל המסומר' ♦ מה עובר על משה רבנו כשהוא רואה את האותות? ♦ 'מציאת חן' רק אחרי תשע מכות ♦ שני סוגי אנשים זוכים לכבוד ♦ שלוש מדרגות בתלמידי חכמים ♦ תורה נקנית בעמל ♦ מי שלא עולה למעלה - יורד למטה ♦ קודם 'צדיק' ואחר כך 'גוֹזֵר'

מקורות עיקריים:

לשם שבו ואחלמה ספר הדעה ח"ב דרושי עולם התהוה, דרוש חמישי, ענף ב, סימן ה ♦ מועד קטן יח ע"א ♦ בית שמואל חידושי אגדות ריש פרשת בשלח ♦ ספר המצוות לא תעשה לב ♦ ספר החינוך מצוה רנ ♦ סנהדרין סה ע"ב ♦ שולחן ערוך יורה דעה סימן קעט, טו ♦ ש"ך שם אות יז ♦ פתחי תשובה שם סק"ז ♦ אגרות משה יורה דעה חלק ד, סימן יג ♦ שבת ס ע"א ♦ משך חכמה שמות יא, ג ♦ שיחות הרצי"ה בראשית עמ' 316 ♦ ביאור הגר"א לספר משלי טו, כ; טו, כד

איפה מצרים ברשימת המלכויות?

פרשת בא מסיימת את מכות מצרים ומתרכזת בסיפור היציאה הגדולה ממצרים. ישנן ארבע מלכויות שמנהיגות את העולם, ולכל אחת מהן עתידים ישראל לגלות - בבל מדי יון ואדום. השאלה המתבקשת היא: איפה מצרים? כיצד מצרים לא נמנית בין אותן מלכויות, הרי עיקר השעבוד של ישראל היה שם.

על שאלה זו משיב גדול המקובלים בדור הקודם, רבי שלמה אלישיב¹, בעל ה"לשם שבו ואחלמה"², וכותב: "ומצרים הנה היא היה אז השורש לכולם", כלומר מצרים אינה נמנית בין ארבע המלכויות כי היא היסוד

¹ הרב שלמה אלישיב (בעל ה"לשם") (זאגר בליטא-ירושלים), התר"א-התרפ"ו - מחשובי המקובלים, בעל ספרי ה"לשם שבו ואחלמה". למד תורה אצל אביו ואצל רבי גרשון תנחום ממינסק וכן בישיבת טלז. זכה ליחס של הערכה רבה מחכמי התורה של תקופתו. החזון אי"ש אמר עליו שהוא "המקובל האחרון". מרן הרב קוק קרא לו בכמה מקומות "גדול המקובלים בדורנו" ואמר עליו שהוא בקיא בחדרי הקבלה כמו שאדם בקיא בחדרי ביתו. בשנת התרפ"ד עלה לארץ ישראל והתיישב בירושלים. על הלזויות סיפר רבי אריה לויין: "כשהוציאו המטה ברחובה של עיר הספידו מעלת כבוד רבנו הגאון הצדיק המקובל מרן רבי אברהם יצחק הכהן... בבכי תמרורים, ובתוך דבריו התפרץ בבכי וצעק בקול מר: אבי אבי רכב ישראל, אילו

השורש לכולן, היא אבי אבות המלכויות שמתנגדות לעם ישראל בכל הדורות. מצרים איננה 'עוד ממלכה', מצרים היא שורש הממלכות, וממנה התפצלו ארבע הממלכות.

מצרים זו מעצמה שאין בה תפילות

במצרים יש נילוס, יש כמויות אדירות של מים, ולכן לא צריך גשם, וממילא לא צריך להתפלל. כולנו מכירים את סיפורו של הנחש הקדמוני שהכשיל את חוה ונענש כך, "עַל גְּחֹנֶךָ תֵּלֵךְ וְעַפְרָא תֹאכַל כָּל יְמֵי חַיֶּיךָ". במבט ראשון נראה כאילו חלה כאן טעות, מי שהתמזל מזלו ואינו צריך לרדוף אחרי פרנסת ביתו והאוכל שהוא זקוק לו מצוי לו תמיד בשפע רב, זו הלוא ברכה נפלאה, הלזה ייקרא 'קללה'?! בעלי המוסר מבארים שלנחש אמנם אין דאגות פרנסה, אבל יש לו דאגה הרבה יותר משמעותית, ריבונו של עולם עזב אותו לנפשו ואינו זקוק יותר לתפילותיו. כביכול אמר הקב"ה לנחש: קח את האוכל ועזוב אותי, אני לא זקוק לתפילות שלך ואני לא רוצה יותר שום קשר אתך!

מצרים זו מעצמה שאין בה תפילות, וסביב זה מתנהל המאבק הרוחני המרכזי שבין ישראל לפרעה ועמו. פרעה עובר תהליך מרתק שמביא אותו להיכנע לפני משה ואהרן ולבקש: "הֲעִתִירוּ אֵלַי ה'".³ הוא לא יודע להתפלל, אז הוא מבקש שיתפללו עליו. במצרים לא יודעים מה זו תפילה.

במכת ברד, בסוף פרשת וארא, אומר משה לפרעה: "כִּצְאֹתִי אֶת הָעִיר אֶפְרַשׁ אֶת כְּפֵי אֵל ה' הַקְּלוֹת יְחַדְּלוּן וְהַבְּרָד לֹא יִהְיֶה עוֹד".⁴ משה רבנו לא יכול להתפלל בתוך מצרים, הוא חייב לצאת מן העיר. למה? אומר רש"י שם: "אבל בתוך העיר לא התפלל לפי שהיתה מלאה גילולים". מצרים מסואבת בגילולים, מצרים כולה היא עבודה זרה אחת גדולה, וכבר פסק ה"שולחן ערוך"⁵: "מצוה להתרחק מדרך עבודת כוכבים ד' אמות".

מצרים זו מציאות של טומאה וזימה, "בְּשָׂר חַמּוּרִים בְּשָׂרָם וְזָרְמַת סוּסִים זָרְמָתָם"⁶, במצרים אנו פוגשים חרטומים ומכשפים, "למה נקרא שמן מכשפים - שמכחישין פמליא של מעלה!"⁷. מובן אם כן מדוע במצרים אין תפילה, וכשאינן צורך בתפילה יכול לקום אדם כמו פרעה ולומר: "לִי יֵאָרֵי וְאֲנִי עֲשִׂיתִנִּי"⁸, היאור הוא שלי, אני עשיתי אותו, ואם לא די בזה, גם אני עשיתי את עצמי, ובעצם אין דבר בעולם ששולט עלי!

פרעה ונבוכדנצר היו ננסים

זכינו היינו רואים בעינינו כי פסק עמודא דנורא בין דידיה לדידן כראוי לחד בדרא או לתרי בדרא ... ואמנם ראינו פלא כשהעלו את ארונו אל מעלת הר הזיתים והתחילו להתעסק בקבורתו, זכינו כל המשתתפים שמה לראות בעינינו עמודא דנהורא כעין מראה הקשת תחת כיפת השמים ממזרח למערב עד סתימת הגולל, כולם ראו ותמהו". בספרו "לשם שבו ואחלמה" הוא מבאר ומרחיב את שיטת האר"י בקבלה, ומתפלמס עם שיטותיהם של מקובלים אחרים. הספר כולל ארבעה חלקים עיקריים: (א) ספר הקדו"ש: הקדמות ושערים. (ב) ספר הדע"ה: הוא דרושי עולם התוהו. (ג) לשם שבו ואחלמה, חלק הכללים. (ד) לשם שבו ואחלמה, חלק הביאורים (פירוש על ספר "עץ חיים" לרבי חיים ויטאל).

² לשם שבו ואחלמה ספר הדעה ח"ב דרושי עולם התוהו, דרוש חמישי, ענף ב, סימן ה.

³ שמות ח, ד. וראה גם שמות ח, כד; ט, כח; י, יז.

⁴ שמות ט, כט.

⁵ שולחן ערוך יורה דעה הלכות עבודת כוכבים סימן קנ, א.

⁶ יחזקאל כג, כ.

⁷ סנהדרין סז ע"ב.

⁸ יחזקאל כט, ג.

הגמרא במועד קטן⁹ מספרת מה היו המימדים של פרעה. עם כל שגעון הגדלות שלו, הוא היה בסך הכל אמה על אמה וזקנו אמה.

מעין זה אנו מוצאים בנוגע לנבוכדנצר. בילקוט שמעוני¹⁰ כתוב: "נבוכדנצר ננסא קטיעא פושכא", כלומר גובהו של נבוכדנצר היה 'פושכא' (טפח - 8 סנטימטר). והנה שני הננסים האלה שלטו באימפריות שלמות, פרעה שלט בממלכה המצרית ונבוכדנצר שלט בממלכת בבל. זה נראה בלתי הגיוני בעליל, מה רצו חז"ל ללמדנו בתיאור מימדיהם של שני המנהיגים הללו? חז"ל מדברים על הקומה הרוחנית של שני מנהיגי הענק הללו. נכון, ההנהגה שלהם הגיעה למימדים אדירים אבל מבחינה רוחנית הם היו ננסים שבננסים! מלבד זאת מלמדים אותנו בכך, שיש כאן דבר שהוא מחוץ לגדרים הטבעיים, מצרים זו אימפריה של כשפים ודמיונות.

בספר "בית שמואל"¹¹ על התורה, מבאר רבי שמואל מקראקוב בשם רבי בצלאל אוסראה, מדוע גלות מצרים היתה מאתיים ועשר שנים וגלות בבל שבעים שנה. הגמרא בסוטה¹² אומרת:

"בשביל ארבעה פסיעות שליוה פרעה לאברהם, שנאמר: 'ויצו עליו פרעה אנשים' וגו' - נשתעבד בבניו ארבע מאות שנה, שנאמר: 'ועבדום וענו אותם ארבע מאות שנה'".

ומעין זה אמרו חז"ל¹³ גם על נבוכדנצר, שבשכר ארבע פסיעות שהלך נבוכדנצר ליטול את האגרת ששיגר אויל מרודך לחזקיה, זכה שנשתעבדו ישראל תחתיו במשך שבעים שנה.

אם כן נשאלת השאלה: מדוע גלות מצרים היתה מאתיים ועשר שנים וגלות בבל רק שבעים שנה?

בגמרא בעירובין¹⁴ מבואר שפסיעה של אדם בינוני היא אמה, וכיוון שקומת אדם בינוני היא ג' אמות¹⁵, הרי פסיעתו של אדם היא שליש מקומתו. ואמרו חז"ל¹⁶, כי קומתו של פרעה היתה אמה. נמצא שפסיעה שלו - שליש אמה.

מעתה החשבון מחוור: כאשר הלך נבוכדנצר ארבע אמות, הוא עשה זאת בארבע פסיעות, בעוד שפרעה שננס היה הלך את ארבע האמות בשתיים עשרה פסיעות.

וכיוון שעל ארבע הפסיעות של נבוכדנצר השתעבדו ישראל שבעים שנה, הרי בזכות "ב הפסיעות של פרעה ראוי היה ליטול שכרו שישתעבדו לו ישראל שלוש פעמים שבעים שנה, והרי זה עולה בדיוק למנין מאתיים ועשר שנים!

אם כי יש להעיר, שלפי דברי חז"ל שקומתו של נבוכדנצר היתה טפח בלבד, החשבון מופרך. ועוד: אין הכרח שמידתו של פרעה שהיה בדורו של אברהם כמידתו של פרעה שהיה בדורו של משה.

חיים של אחיזת עיניים ודמיונות

⁹ מועד קטן יח ע"א.

¹⁰ ילקוט שמעוני דניאל רמז תתרסב.

¹¹ בית שמואל חידושי אגדות ריש פרשת בשלח. וראה גם דברי יהונתן לרבי יהונתן אייבשיץ בראשית טו, יג.

¹² סוטה מו ע"ב.

¹³ סנהדרין צו ע"א.

¹⁴ עירובין מב ע"א.

¹⁵ ראה עירובין מח ע"א.

¹⁶ מועד קטן יח ע"א.

מצרים זו מדינה שכולה אחיזת עיניים, כולה כשפים. מה שאנחנו פוגשים היום במדינות כמו הודו או סין וכדו', זה אפס קצהו לעומת מה שהיה במצרים.

הרמב"ם כותב ב"ספר המצוות"¹⁷:

"ולשון חכמים (סנהדרין סה ע"ב): מעונן, זה האוחז את העינים. והוא מין גדול מן התחבולה מחובר אליו קלות התנועה ביד עד שיתדמה לאנשים שיעשה עיניים אין אמיתות להם. כמו שנראה אותם יעשו תמיד שיקח חבל וישים אותו בכנף בגדו לפני העם ויוציאהו נחש. וישליך טבעת לאויר ואחר כן יוציאהו מפי אדם אחד מן העומדים לפניו. ומה שדומה להם מפעולות החרטומים המפורסמים אצל ההמון. כל פועל מהם אסור. ומי שעושה זה יקרא אוחז את העינים. והוא מין מן הכשוף. ומפני זה לוקה. והוא עם זה גונב דעת הבריות. וההפסד המגיע מזה גדול מאד".

דברים דומים כותב בעל "ספר החינוך"¹⁸, ומוסיף:

"הפסד גדול מאד נמצא בזה, לפי שישבו אצל ההמון והנשים והנערים העינים הנמנעים בתכלית המניעה אפשריים, ויערב לדעותם לקבל הנמנע היותו אפשר מבלתי היות הענין נס מאת הבורא, ואולי יצא להם מזה סבה רעה לכפור בעיקר והכרת נפשם, והבן זה".

מצרים מלאה בחרטומים ומכשפים, וכל החיים במצרים הם חיים של אחיזת עיניים ודמיונות.

אחיזת עיניים אסורה או מותרת

הגמרא בסנהדרין¹⁹ מספרת:

"רב חנינא רב אושעיא הוו יתבי כל מעלי שבתא ועסקי בספר יצירה, ומיברו להו עיגלא תילתא, ואכלי ליה".

ולאחר מכן דנה באריכות בדיני מעונן. למעשה מובא דין אחיזת עיניים להלכה ב"שולחן ערוך"²⁰ בתמצית הקיצור, וכך נפסק:

"אוחז את העיניים, אסור. ועל ידי ספר יצירה, מותר".

ה"שפתי כהן"²¹ מביא בשם ה"בית חדש", שגם אחיזת עיניים שאינה על ידי כישוף, אלא רק על ידי תחבולות - אסורה, וזו לשונו:

"עין ב"ח שכתב בשם הרמב"ם, דגם אחיזת עיניים שאינו על ידי כישוף, רק על ידי מראה ותחבולות ועל ידי קלות התנועה ביד אסור".

וב"פתחי תשובה"²² מובאים דברי בעל ה"חכמת אדם" שהזהיר מפני מנהגם של אוחזי עיניים לשמח על ידי פעולות ותעותועים למיניהם את באי השמחה, ואלו דבריו:

¹⁷ ספר המצוות לא תעשה לב.

¹⁸ ספר החינוך מצוה רנ.

¹⁹ סנהדרין סה ע"ב.

²⁰ שולחן ערוך יורה דעה סימן קעט, טו.

²¹ ש"ך שם אות יז.

²² פתחי תשובה שם סק"ז.

"ועיין בספר 'חכמת אדם' (כלל עה), שהתרעם על הבדחנים שעושים אחיזת עיניים על החתונות ונקראים 'טאשין שפילער' שהם עוברים בלאו דאורייתא, והמצוה לעשותם עובר בלפני עור, גם אסור להסתכל, אך אם העושה הוא עובד כוכבים מותר לראות. עיין שם".

כלומר אותם בדחנים שאוחזים את עיני באי השמחה עוברים בכך על לאו דאורייתא, ואסור להסתכל על הבדחנים הללו, אלא אם כן הם עובדי כוכבים.

אם כי בשו"ת הרדב"ז²³ ניתן למצוא צד להקל. לשיטתו אחיזת עיניים שלוקים עליה היא אחיזת עיניים שיש בה צד כישוף, אבל זריזות ידיים בעלמא אין בה משום איסור 'לא תעוננו' אלא רק משום גניבת דעת. נמצא שאם הבדחן אומר מראש שהוא עושה רק מעשה להטוטים, בפשטות הדבר יהיה מותר. מעין זה כתב גם הגאון רבי משה פיינשטיין זצ"ל בשו"ת "אגרות משה"²⁴, ובחתימת דבריו כתב:

"אבל על כל פנים להוראה למעשה לא בא לידי עניין זה ולא שמעתי שבכאן עושין בדחנות בכלל. ובמקצת מקומות שנזדמן שהייתי על חתונות שהיה שם בדחן, לא נתעסקו בדברים כאלו. ולכן לא נשמע ממני זה אלא בלימוד ולא למעשה, אף שלא מסתפקנא בהלכה. ואם היה בא למעשה הייתי משתמטא מפני כבוד רבותינו האוסרין. ואם לא היה אפשר להשתמט הייתי מורה דברך טבעי, וידוע ומפורסם שהוא דרך טבעי, שמתור.

ומה שהוסיף כבוד תורתו הרמה דידוע שהרבה ילדים מתפעלים מזה, עד שחושבים שודאי יש לאדם זה כחות בלתי טבעיים, הפריז על המידה. אלא שילדים חושבים שאדם גדול הוא, ויש ודאי ילדים שחושבים שהרבה איכא כמוהו, ולא שייך שום חשש בזה".

האחרונים מאריכים בזה, זו סוגיה מעניינת, לא נכנס לזה.

אסון 'סנדל המסומר'

עולם הכישוף ואחיזת העיניים מפגיש אותנו בעוצמה רבה עם עולם הדמיון. המשנה בשבת²⁵ אוסרת לצאת לרשות הרבים ב'סנדל המסומר' משום מעשה שהיה.

היה זה בתקופת הרומאים, נגזרה גזירה כנגד היהודים, והיהודים נשמטו מן הגזירה והתחבאו במערה. קבעו יושבי המערה כלל ביניהם: הנכנס למערה - יכנס, כי בידו להיזהר ולבדוק שאין איש רואהו בכניסתו למערה. והיוצא - אל יצא, שמא יראוהו האויבים ויודעו מקום המחבוא של כולם.

באחד מן הימים טעה אחד מיושבי המערה, ונעל את סנדליו בצורה הפוכה, באופן שניכרה צורתו של הסנדל ההפוך בעקבות שבקרקה. כאשר ראו בני המערה את רישומו של הסנדל ההפוך שנראה כאילו הוא מכוון כלפי חוץ, סברו שאחד מיושבי המערה עבר על ההסכם ויצא, וחששו שראוהו האויבים, ובכל רגע עלולים האויבים לגלות את מקום המסתור שלהם.

מרב פחד דחקו היהודים זה בזה, והרגו בדחיקתם זה בזה יותר ממה שהרגו בהם האויבים. רבים מן ההרוגים נהרגו מפני הסנדלים המסומרים שברגליהם, ומכיוון שהאסון אירע בשבת גזרו חכמים לא לצאת בסנדל המסומר בשבת.

²³ שו"ת הרדב"ז לשונות הרמב"ם סימן אלף תרצה.

²⁴ שו"ת אגרות משה יורה דעה חלק ד, סימן יג.

²⁵ ראה שבת ס ע"א.

דעה אחרת בגמרא היא, ששמעו יושבי המערה קול של סנדל המסומר מעל גבי המערה, וסברו שבאו עליהם האויבים, ודחקו זה בזה, והרגו זה את זה. ודעה שלישית היא, שהיו יושבים בבית הכנסת ושמעו קול של סנדל המסומר מאחורי בית הכנסת, דחקו זה בזה.

כך או כך, הדבר הבולט באסון זה, הוא הסכנה הגדולה הטמונה בכוח הדמיון. יושבי המערה חשבו שמא אחד מהם יצא, והשמא הפך להיות ודאי ומוחלט, ואם הוא בוודאי יצא, בטוח היו שם רומאים שראו אותו, ואם ראו אותו רומאים, אין ספק שהם גילו את מקום המסתור ובעוד דקות ספורות הם פורצים למערה ומסתערים...

כשאדם חי בעולם של דמיון, שום דבר בחייו איננו מבורר, הוא שקוע במין בועה שמנטרלת את כל הכוחות החיוניים שלו. הכישוף מלמד את האדם, שלמעשה הוא לא שווה כלום, אלא יש כוחות שפועלים בעולם, הכל אבסטרקטי-מופשט ואין לאדם שום יכולת אמיתית לפעול במציאות, כי אין באמת מציאות.

מה עובר על משה רבנו כשהוא רואה את האותות?

משה רבנו עומד לפני פרעה, ובמצוות ה' הוא משתמש כאילו באותם כלים שבהם המצרים רגילים להשתמש. משה רבנו רועה את צאן יתרו ובדרכו הוא רואה סנה בוער, הוא מתבונן בסנה ומגלה להפתעתו שהסנה נשאר ברעננותו למרות האש הבווערת, ובעודו נפעם מהמחזה בא אליו דבר ה'. במעמד זה נתמנה משה על ידי ה' למנהיג, והוטלה עליו השליחות להוצאת בני ישראל מעבדות מצרים ולהבאתם לארץ ישראל.

בפעם הראשונה משה רבנו פוגש אלקות, ובפעם הראשונה הוא נחשף בצורה כל כך מוחשית להנהגה אלקית שהיא מעל הטבע.

משה רבנו חושש שבני ישראל לא יאמינו לו ומקבל שלושה אותות: אות הנחש, אות הצרעת ואות הדם. מה עובר על משה רבנו כשהוא רואה את כל האותות הללו? במבט ראשון אנחנו נכנסים לאותו "סרט" של מצרים, זו אותה תרבות. משה רבנו עומד לפני פרעה וצריך להוכיח לו שגם הוא מכיר את השפה הזאת ואף מסוגל להגיע לביצועים מרשימים יותר, רק אז פרעה יהיה מוכן לדבר אתו. אבל למעשה כוחו של משה רבנו מגיע ממקום הרבה יותר עמוק, משה רבנו הוא לא 'מכשף משוכלל' חלילה, אלא 'איש אלקים', כפי שנראה בהמשך.

'מציאת חן' רק אחרי תשע מכות

לאחר תשע מכות, שכל אחת קשה מקודמתה, אומר הקב"ה למשה רבנו:

"עוד נגע אֶחָד אָבִיא עַל פְּרַעֲה וְעַל מִצְרַיִם אַחֲרַי כֵּן יִשְׁלַח אֶתְכֶם מִזֶּה כְּשִׁלְּחוֹ כָּלָה גֵרֶשׁ יִגְרֶשׁ אֶתְכֶם מִזֶּה: דָּבָר נָא בְּאָזְנֵי הָעָם וְיִשְׁאַלּוּ אִישׁ מֵאֵת רַעְהוּ וְאִשָּׁה מֵאֵת רַעוּתָהּ כְּלִי כֶסֶף וְכִלֵּי זָהָב: וַיִּתֶּן ה' אֶת חֵן הָעָם בְּעֵינֵי מִצְרַיִם גַּם הָאִישׁ מִשֶּׁה גָדוֹל מְאֹד בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם בְּעֵינֵי עַבְדֵי פְרַעֲה וּבְעֵינֵי הָעָם"²⁶.

קשה לצייר את הסיטואציה הזאת. אחרי כל המכות הללו, ניגש יהודי לשכנו המצרי ואומר לו: תשמע, יש לך איזה כלי כסף בבית, פמוטים, משהו שאני יכול לקחת אתי? זה נשמע מופרך! לכן הקב"ה צריך לתת איזשהו 'חן' בעיני המצרים.

²⁶ שמות יא, א-ג.

לפעמים אנחנו חושבים, שכשאנחנו טובים אל הגויים אז הגויים טובים אלינו, אבל כנראה שזה עובד הפוך, רק אחרי תשע מכות יכולה להיות מציאות של 'מציאת חן'. בראיה היסטורית קל מאוד לראות שנקודות השיא שבהן נדמינו לגויים, הביאו אותנו לנקודות השפל הגדולות ביותר. ככל שהיינו קרובים יותר לגויים מבחינה תרבותית, והרגשנו שיש דמיון ומכנה משותף, כך הקריסה הנוראה הקדימה לבא. המחזה הנוראי שפקד אותנו לפני כשמונים שנה עדיין מלווה אותנו כעם, היינו בשיא הפסגה, היינו מעורבים בכל שדרות המרחב הציבורי, והתברגנו בעמדות מפתח משפיעות ביותר, ובן רגע הכל קרס.

שני סוגי אנשים זוכים לכבוד

הקב"ה מצווה את בני ישראל לשאול מהמצרים כלי כסף וכלי זהב, ונותן את חן בני ישראל בעיניהם, ובהמשך הפסוק כתוב: "גַם הָאִישׁ מִשֵּׁה גְדוֹל מְאֹד בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם בְּעֵינֵי עַבְדֵי פְרֹעֶה וּבְעֵינֵי הָעָם". ה"משך חכמה" כותב דבר מופלא ביותר, הוא עומד על הקשר שבין שני חלקי הפסוק, ומלמד אותנו יסוד בהנהגה. אומר ה"משך חכמה"²⁷:

"הנה ידוע התהוות הכבוד בעם, ישנו משני פנים: או מעוצם חכמה של הנכבד ומידותיו האלקיות והנהגתו הנפלאה, או מפעולות זרות בלתי מושגות, ופלאים יוצאים מגדר ההרגל הטבעי, עד שיחשבוהו לאלקי.

והנה המכובד מהחכמה ויושר הנהגתו, הנה תחילת כבודו אצל החכמים האצילים בעם - הם היודעים להוקיר חכמתו, הם החודרים בעין חודרת את מידותיו, ומאשר יפליאוהו לשלם אמיתית, יתפרסם שמו גם אצל ההמון, וחרדת קודש ירעדו ממנו.

אולם האיש המכובד מצד פעולותיו הזרות והנפלאות, הוא יהולל תחילה מן ההמון, אשר בעיניים בטוחות יחשבוהו לאלקי, ולאמור כי הוא בלתי טבעי, ויטפלו עליו שקרים ופליאות זרות בסיפורים מפליאים, עד כי יתפרסם שמו אצל ההמון, וגודל הפרסום יעש כנפיים גם בליבות הנבונים בעם, להטיל ספק בליבם לאמור, לא לחנם יתפרסם שמו אצל ההמון, עד כי גם הם יכבדוהו - והנסיון יוכיח על זה!".

שני סוגי אנשים זוכים לכבוד:

כשרואים אדם חכם, בעל מידות, הגון וראוי, מכבדים אותו. הוא מאיר פנים ונותן עצה טובה, יש לו הרבה מעלות, וראוי לכבד אותו.

הסוג השני של אנשים שזוכים לכבוד, הוא בעלי מופתים. יש אנשים שיודעים לעשות כל מיני פטנטים, יש להם כוחות וכולם משבחים אותם ומדברים עליהם גדולות ונצורות.

הראשון, ככל שהוא פוגש יותר אנשים, כך יותר ויותר אנשים נחשפים לחכמתו ומכירים בעצותיו הנבונות, כולם מבינים שהוא נמצא מדרגה אחת מעל כולם, וממילא הוא מקבל מעמד יותר חשוב. אם ננסה לתרגם את זה לימינו אנו, נוכל להזכיר כדוגמא את דמותו המופלאה של הגאון רבי יוסף שלום אלישיב זצ"ל, הוא לא היה דמות כריזמטית במיוחד, אבל הוא היה שקדן מופלא והתורה כולה היתה פרושה לנגד עיניו. הוא היה שייך לסוג הראשון של האנשים.

הסוג השני של האנשים, הוא בעלי המופתים כאמור. אנשים מרבים לדבר בשבחם, ומספרים על נפלאותיהם, ודרכו של עולם הוא, שבכגון זה, מתחילים בסיפור קטן ולאט לאט הדברים מקבלים נופח

²⁷ משך חכמה שמות י"א, ג.

וטופחים ומגיעים למימדים אדירים. השומעים מאזינים ואומרים בליבם: אם כל האנשים מספרים, כנראה שזה אמיתי.

"והנה משה נקרא 'איש האלקים' (דברים לג, א), כי הנהגתו הבלתי טבעית היתה אלקית באמת - עלה לשמים וירד, גוזר ומצווה על כל חוקות הטבע ומשטרי השמים, מפיח פיו ימלאו קצות הארץ שחין, בהרים ידו באו חיות מקצות ארץ - הנה ממפעלות כאלה ההמון במצרים נחרדו, נבעתו, חיל אחזתם. לא כן החרטומים ושרים - בדם וצפרדע הקשו ליבם לאמר כי הוא מפעולות הכישוף, או דבר אחר הנעשה בפעולת הדמיון. עד כי אחרי כל התפלספותם, הודו כי 'אצבע אלקים הוא'. וכן אמרו 'עד מתי יהיה זה לנו' (שמות י, ז), ולא אמרו 'האיש', פירוש, שאינו איש, כי יצא מגדר האנושי, והנהגתו הטבעית, חכמתו וענוותנותו, וכל מידותיו חושש לטובת זולתו, רחמן בכל הגיוניו ופעולותיו, עד כי כל מבין שראהו והתבונן בו, אמר כי זה משה - האיש האמיתי, ומבלעדיו אין ראוי להיקרא איש, כי כולם כבהמות נמשלו נגדו. ומצד זה נתפרסם שמו אצל האצילים, כי הם הבינו חכמתו והפליאו הנהגתו. ומצד זה נתפרסם שמו מתחילה אצל האצילים בעם, החכמים הם 'עבדי פרעה', ואחרי כן אצל העם.

וזה ביאור הכתוב: 'גם האיש משה [מצד אנושיותו והנהגתו הטבעית] גדול מאוד בארץ מצרים, בעיני עבדי פרעה ובעיני העם' - שנתפרסם לעבדי פרעה קודם, ואחר כך להעם, והבן".

משה נקרא 'איש האלקים', כי ההנהגה הבלתי טבעית שהונהגה על ידו באה ממקום אלקי באמת. ההמון במצרים מתפעל מהאותות של משה רבנו ולא מהאותות של החרטומים. בתחילת הדרך ההמון היה סבור שמשה רבנו הוא 'עוד בעל מופת', אבל למעשה הכל הזיה, דמיון ואחיזת עיניים, אבל כשמגיעים למכת כינים הם מבינים שיש כאן 'אצבע אלקים'.

גדולתו של משה רבנו, היא לא רק גדולה המונית שנובעת מפרסום של הבל שמתפשט כשריפה בשדה קוצים. גדולתו של משה רבנו היא מתוך תורה ואמונה, ההמון המצרי מבין שעומד לפניו 'איש אלקים', וזה לא מתחיל מהמופתים, זה מתחיל מההנהגות שלו, זה מתחיל בכך שמשה רבנו יוצא החוצה ורואה שני אנשים ניצים ואומר לרשע 'למה תכה רעך'. משה רבנו רואה בסבלות אחיו וקם ועושה מעשה, הוא גדול במעשיו ובמידותיו, ומתוך כך גם המופתים שהוא עושה מקבלים יחס אחר.

שלוש מדרגות בתלמידי חכמים

רבנו הרב צבי יהודה²⁸ מציין שלוש מדרגות בתלמידי חכמים, וזו לשונו:

"אנו מוצאים בגמרא שלוש הגדרות של תלמיד חכם:

א. בסוף מסכת ברכות: 'תלמידי חכמים מרבים שלום'²⁹.

ב. בסוף מסכת חגיגה, שהיא בעצם סוף סדר מועד: 'תלמידי חכמים כל גופן אש'³⁰. זאת מדרגה יותר עליונה מאשר 'מרבים שלום'; תלמיד חכם הוא מין מיוחד של אישיות שכל גופה אש.

ג. במסכת קידושין: 'תורה דיליה'³¹, התורה היא שלו. זאת מדרגה יותר עליונה; איש אלקים הדבק בדבר ה' ובשכינה, כמו שנאמר בגמרא: 'אנא נפשי כתיבת יהבית' - ראשי תיבות: אנכי³². התורה היא עצמיותו".

²⁸ שיחות הרצי"ה בראשית עמ' 316.

²⁹ ברכות סד ע"א.

³⁰ חגיגה כז ע"א.

הגדרה אחת של תלמיד חכם, זה להרבות שלום. הגדרה שניה, זה אש! תלמיד חכם הוא אש. והגדרה שלישית, זה 'תורה דיליה', נפשו של התלמיד חכם נמצאת בתורה והתורה ממלאת את כל נימי אישיותו, אין לו נים ונים באישיותו שהוא לא מלא וספוג בדברי תורה. ממשך הרצי"ה:

"בסוף חגיגה³³ נאמר: 'תלמידי חכמים אין אור של גיהנם שולטת בהן, קל וחומר מסלמנדרא. ומה סלמנדרא שתולדת אש היא, הסך מדמה אין אור שולטת בו, תלמידי חכמים שכל גופן אש, דכתיב: 'הלא כה דברי כאש נאם ה' (ירמיה כג, כט), על אחת כמה וכמה'. לא ברור מה היא סלמנדרא. רש"י מסביר שהיא חיה שנוצרת ומופיעה מן האש על ידי שמסיקים אש במקום אחד שבע שנים. לכן אין אש שולטת בה. אמנם ב'גליון הש"ס' על הגמרא שם מציין רבי עקיבא איגר, שבמקום אחר³⁴ מפרש רש"י אחרת: סלמנדרא היא בריה שנוצרת על ידי כישוף.

הסביר אאמו"ר הרב זצ"ל שאלו ואלו דברי אלקים חיים: יש שני סוגי תלמידי חכמים. סלמנדרא יש לה יחס עם תלמידי חכמים: אם מסיקים אש שבע שנים במקום אחד - נוצרת סלמנדרא. אם במשך שבע שנים, זאת אומרת - תקופה גדולה, לא זים מקדושת התורה ומאש התורה - אז נוצר תלמיד חכם אמיתי של אש. ויש שאין בו דבקות אלקים אלא מגע מועט, פה ושם, כמו על ידי כישוף".

לא ברור אם הסלמנדרא הזאת היא בריה שנוצרת על ידי האש או על ידי כישוף, לכן מבאר הרב, שלמעשה הדבר תלוי בתהליך המקדים, אם יש רצף והתמדה של שבע שנים מלאות, האש היא זו שיוצרת, ואם יש הפסקות ביניים, אז זה כישוף. וכך גם בתורה: תלמיד חכם שיושב בבית המדרש במשך שבע שנים ושוקד על התורה בעמל וביגיעה, בסופו של דבר הוא יוצר יצירה חדשה, הוא יוצא אדם גדול באמת, אבל אם התורה שלו היא קרעים קרעים, דרשה פה דרשה שם, זו אחיזת עיניים, אמנם הוא מלא בדרשות, אבל למעשה ניתן לומר עליו שהוא מעין 'תלמיד חכם שנוצר על ידי כישוף'.

תורה נקנית בעמל

על הפסוק במשלי "נִפֶּשׁ עֵמֶל עֵמְלָהּ לוֹ כִּי אַכְפַּף עָלָיו פִּיהוּ"³⁵ אומר הגאון מוילנא³⁶ דבר מופלא, וכה דבריו:

"היינו שלומדים לאדם בבטן אמו כל התורה מה שיהיה ביכולת האדם להשיגה כל ימי עמדו בזה העולם, וזהו 'כי לכך נוצרת'. וזה שאמר 'געת ומצאת תאמין', כי מה שהיה ואבד יוכל להמצא, וזהו שנאמר: 'נפש עמל עמלה לו כי אכף עליו פיהו' (משלי טז, כו), כלומר פיהו שלמד כל התורה קודם בואו לאויר העולם הוא מכיפו ומכריחו שיעמול במעשים טובים הרבה, כי צריך לעשות הרבה יותר מלימודו, כמו שאמרו יותר מלימודך עשה, כל הלומד תורה ואינו מקיימה וכו', ועוד שפיהו מכריחו למצוא אבידתו".

³¹ קידושין לב ע"א.

³² שבת קה ע"א.

³³ חגיגה כז ע"א.

³⁴ חולין קכז ע"א ד"ה סלמנדרא.

³⁵ משלי טז, כו.

³⁶ ביאור הגר"א לספר משלי טז, כו.

רבי אליהו קרמר (הגאון מוילנא) (ליטא), הת"פ-התקנ"ח - מגדולי חכמי התורה בישראל. שלט בכל מקצועות התורה ובשאר חכמות. בקיאותו וידענותו העצומה זיכו אותו בכינוי "הגאון מוילנא". על-אף שלא החזיק במשרה רשמית כלשהי, קנה לו מעמד של מנהיג חשוב בדורו ובדורות הבאים אחריו. כתביו לא ראו אור בחייו אך לאחר מותו נדפסו כשבעים ספרים המיוחסים לו, וביניהם: פירוש למשנה, פירושים לזוהר, תיקונים לספר יצירה ולספרא דצניעותא, פרשנות לתנ"ך ועוד.

האדם לומד בבטן אמו את כל התורה כולה, כדי שיוכל אחר כך לגלות את התורה בעולם, אם כן מדוע המלאך משכיח ממנו את התורה? כדי שיוכל לעמול על הדבר, התורה נקנית בעמל.

בסוף ספר "מעלות התורה" של רבי אברהם, אחיו של הגאון מוילנא, מובא רעיון זה ביתר הרחבה, וכך כתוב שם:

"ואמר אחי הגאון ז"ל, שהוא על פי מה דאיתא (נידה ל ע"א): כשהתינוק במעי אמו מלמדין אותו כל התורה, כיון שיצא לאויר העולם בא מלאך וסטרו וכו'. ולכאורה צריך עיון, מה תועלת יש במה שמלמדים אותו ואחר כך משכחין אותו, והוי כלא למד כלל?

ונראה על פי מה שאמר האלשיך הקדוש על מה שאנו אומרים 'ותן חלקנו בתורתך', לפי שכל הנשמות עמדו על הר סיני וקיבלו כל אחד חלקו בתורה. וזה שאמרו בגמרא (מגילה ו ע"א): יגעתי ומצאתי תאמין, מצאתי דייקא, כמוצא אבידה, לפי שהוא חלקו. ולפי זה אם לא היו מלמדין אותו במעי אמו, איך יכול למצוא על ידי יגיעתו, ואם לא היה שוכח לא היה צריך ליגע, ואם כן בטל שכר ועונש. ולכך מלמדין אותו חלק תורתו במעי אמו, זה נקרא כל התורה, רצה לומר, מה שנוגע לחלק נשמתו. ובצאתו לאויר העולם הוא נשכח ממנו ואחר כך על ידי יגיעתו מוצא אבידתו".

בשביל הלימוד לבד לא צריך לצאת לאויר העולם כי גם במעי אמו העובר לומד, עיקר התפקיד שלנו הוא העמל והיגיעה שמכוחם התורה נקנית לאדם בקנין ממשי.

מי שלא עולה למעלה – יורד למטה

מדרגתו של משה רבנו ממשיכה להתברר לאור דבריו של הגאון מוילנא על הפסוק "אַרְחַ חַיִּים לְמַעַלָּה לְמַשְׁכִּיל לְמַעַן סוֹר מִשְׂאוֹל מִטָּה"³⁷. אומר הגר"א:

"האדם נקרא 'הולך', שצריך לילך תמיד מדרגה לדרגה, ואם לא יעלה למעלה ירד מטה מטה ח"ו, כי בלתי אפשר שיעמוד בדרגה אחת. וזהו 'אַרְחַ חַיִּים לְמַעַלָּה לְמַשְׁכִּיל לְמַעַן סוֹר מִשְׂאוֹל מִטָּה', כדי שלא יטה לרדת למטה שאולה, ומחמת האורח חיים יסור משאול".

אדם צריך להיות בתנועה, כל הזמן לעלות, כי אם הוא לא יעלה, הוא ירד. אין מציאות סטטית, האדם הוא לא סטטי, או שהוא עולה או שהוא יורד. עבודת ה' זה לא מופת, עבודת ה' זה עמל ויגיעה!

קודם 'צדיק' ואחר כך 'גוזר'

בימים אלה, בד' בשבט, חל יום פטירתו של הבבא סאלי הקדוש. רבים מתפעלים ממופתיו, אך עיקר ההתפעלות צריך להיות מעמל התורה של הבבא סאלי. כל גדולי עולם נבעתו מעוצם בהירותו וחרירותו בשל עמל השקידה שלו בתורה. התיאורים על עמלו בתורה בזמן שהיה דיין במרוקו ואחר כך כשעלה לארץ, עבודת ה' המתמדת שלו, לילות כימים, מתוך השחרת פניו על דברי תורה, פשוטו כמשמעו, הם אלה שעמדו לו לימים להיות גם בעל מופת.

קודם כל אדם מתגלה כאישיות של תורה, ואז ממילא 'צדיק גוזר והקב"ה מקיים'. אי אפשר להיות "פותר חלומות" ו"קורא מזוזות" וכדו' ללא עמל ויגיעה, ובסוף גם להצטייר כ'יוסף הצדיק' שישב בבית האסורים, ולהפיל הכל על מערכת המשפט והחוק בישראל.

³⁷ משלי טו, כד.

מליצי מליצות היו אומרים, ש'אותות ומופתים' יש 'באדמת בני חם', אצלנו יש עמל של תורה! הבעש"ט היה אומר, שמי שמאמין לכל סיפורי הצדיקים הוא פתי, ומי שחושב שהסיפורים האלה לא יכולים לקרות הוא כופר. יש מסורת כזאת בשם הבעש"ט. מצד אחד צריך לדעת להיזהר מ"סיפורי צדיקים" למיניהם ומצד שני צריך לדעת שצדיקי הדורות היו בעלי עוצמה אדירה של תורה, ובמוצא פיהם תיקנו עולמות, 'צדיק גוזר והקב"ה מקיים'!